

ОНОВЛЕННЯ СИСТЕМИ НАУКИ УКРАЇНИ

Анатолій Загородній
доктор фіз.-мат. наук,
академік НАН України,
президент НАН України,
м. Київ

Академік **Я. Яцків** запропонував керівництву Академії долучитися до обговорення проблем оновлення системи науки і освіти України на сторінках журналу «Світогляд». Нижче наводжу мої відповіді на запропоновані запитання.

Почну з відповіді на пропозицію поділитися своїм вибором шляху до отримання наукового результату з огляду на три згаданих академіком Ярославом Яцківим можливості – **наслідування, досвід, роздуми**. Гадаю, що моя відповідь не буде оригінальною, оскільки я певен, що всі (або майже всі) науковці не обмежувалися лише однією з трьох можливостей, а гармонійно їх поєднували. Принаймні на першому етапі наукової кар'єри без наслідування не обійтися, оскільки випускник університету навряд чи зможе самостійно ставити задачі та пропонувати геть нові підходи до їхнього розв'язання. Важко уявити, щоб учень не наслідував свого вчителя, не опановував розвинуті науковим керівником методи та не використовував запропоновані ним підходи. Власне в передаванні набутих старшим поколінням знань (тобто навчати здатності творчо наслідувати і розвивати існуючі наукові ідеї і підходи) і полягає основоположна роль наукових шкіл.

Так було і в моєму науковому житті. Але з часом приходиться досвід і розуміння того, як найефективніше використовувати здобуті знання. Починаєш розуміти, які задачі знаходяться в руслі новітніх наукових напрямів і які ти можеш спробувати самостійно сформулювати і розв'язати на основі набутого досвіду. Але очевидно, що і наслідування, і використання досвіду потребують дуже напруженої розумової праці та роздумів про задачі, які ти маєш розв'язати.

От і виходить, що всі три можливості є важливими і необхідними (але не завжди достатніми) для досягнення наукового результату. Забрати одну з ланок цього ланцюга – і він розсиплеться.

Тепер про оновлення системи науки в Україні. Я би сказав, що тут потрібно діяти вкрай обережно. Через хронічне безгрошів'я (і пов'язані з цим численні проблеми, в тому числі відток наукової молоді) наука в Україні знекровлюється катастрофічно швидкими темпами. І найцінніше з того, що вона має сьогодні – це наші науковці (в академіях, університетах, галузевих установах), бо все решта – обладнання, інфраструктура, дослідна база – в переважній більшості випадків досить таки застаріла, хоча ще і дає змогу отримувати результати, гідні бути названими результатами міжнародного рівня. Але ще трохи – і ми втрачимо наукові школи, і тоді вже безповоротно відстанемо.

Відтак, змінюючи організаційні форми наукових досліджень, потрібно дбати про те, щоб творча і життєздатна частина наукових кадрів була збережена, а це потребуватиме тягlosti традицій, що склалися в науковій спільноті. Я маю на увазі у тому числі і виважений підхід до збільшення частки грантового фінансування за рахунок держави. На мою думку, ця частка має становити не більше 40 відсотків, адже всім добре відомо про сумну долю науково-дослідних частин багатьох університетів після переведення їх виключно на грантове фінансування. І дуже важливо, щоб це відбулося не шляхом перерозподілу нинішніх, вкрай обмежених бюджетних видатків на науку, а за рахунок загального зростання «наукового» бюджету.

Безумовно, діяльність Національного фонду досліджень України є дуже важливою і перспективною. НАН України завжди підтримувала і буде підтримувати Фонд, але фінансування як національних академії наук, так і науково-дослідних частин університетів має бути достатнім, принаймні для збереження кадрового потенціалу, оскільки саме такі наукові колективи є середовищем, яке здатне підготувати гідних претендентів на гранти. Зникне це середовище – і не буде кому генерувати результати світового рівня, навіть з підтримкою Фонду. Особливо це стосується молодих кадрів.

Можливо такі міркування комусь видаються непереконливими, але вже сьогодні ми відчуваємо брак талановитої молоді, яка могла би взяти участь в численних державних і академічних формах підтримки молоді та молодіжних конкурсах.

Якою я бачу оновлену систему науки в Україні? Передусім гідно фінансованою. Без вкладання державних коштів (у вигляді як «базового», так і грантового фінансування) навіть з урахуванням міжнародної підтримки суттєвий поступ навряд чи можливий, оскільки в багатьох випадках (наприклад, участь в дослідницьких програмах Євратома) міжнародна підтримка надається на тому самому рівні, що й від внутрішніх джерел фінансування. Звісно, дуже хотілося б, щоб частина коштів, які Україна отримує на свою відбудову, була передбачена саме на підтримку науки.

Очевидно, що система організації науки в Україні має бути реформованою. Але **реформи не мають бути лише задля реформ, так само як і не мають бути руйнівними**. Вони повинні мати чітко окреслені орієнтири, і має бути впевненість, що вони однозначно спрацюють на краще (адже прикладів реформування системи науки в різних країнах, коли реформування або погіршувало ситуацію, або в кращому разі не призводило до суттєвого поступу, є досить багато).

Зокрема, звідки може бути впевненість, що перепідпорядкування інститутів академії наук під ті чи інші міністерства або університети покращить структуру установ, осучаснить наукову тематику чи оптимізує розподіл коштів? Я особисто не сумніваюся в тому, що нехай і неідеальна система управління, що склалася в академіях, впорається з цими завданнями не гірше (а можливо і краще), ніж чиновники міністерств, а підтримка переданих університетам інститутів в силу того ж таки недостатнього фінансування навряд чи буде серед пріоритетів (у зв'язку з цим далеко не все варто запозичувати і у Польської академії наук, розподіл коштів між інститутами якої, так само, як і саме фінансування інститутів, здійснює міністерство).

Інша справа, що систему управління академії потрібно вдосконалювати, зробити гнучкішою, з більш значущою роллю наукової спільноти при вирішенні як стратегічних, так і поточних питань наукового життя. Потрібно передбачити можливість динамічно (звісно, в межах розумного) змінювати тематику досліджень у відповідності до новітніх тенденцій розвитку світової науки та національних потреб, активно розвивати міжнародну співпрацю. Треба максимально пришвидшити впровадження інноваційних технологій і розробок, у тому числі в інтересах оборони і безпеки держави. Сформулювати інноваційно привабливі напрями розвитку економіки і сконцентрувати на них прикладні дослідження.

Окрім того, дуже важливо створити сприятливий інноваційний клімат. І тут не слід очікувати, доки такий сприятливий клімат забезпечить держава (хоча очевидно, її роль

тут має бути ключовою), а й самим, там, де це можливо, ініціювати створення малих підприємств та співпрацю з виробничниками. Саме в цих напрямках і потрібно планувати і здійснювати конкретні заходи з реформування наукової сфери. І Національна академія наук уже робить певні кроки в цьому напрямі.

Але хочу підкреслити, що єдиним джерелом нових знань та інноваційних підходів є наукова спільнота. Саме вона має відігравати ключову роль у формуванні наукової політики держави (бо, як відомо, адміністративно керувати науковим пошуком неможливо). Інше питання, як це оптимально реалізувати. Певні інструменти вже існують. Це і Національна рада України з питань розвитку науки і технологій, і Науково-технічна рада НАН України, і згадуваний уже Національний фонд досліджень України, і міжгалузеві наукові ради з різних проблем науки і технологій. Вони мають відігравати належну роль. І одне із завдань тут – це **провести після закінчення воєнного стану оцінювання ефективності діяльності установ академії**, що, до речі, вже передбачено останніми рішеннями Національної ради України з питань розвитку науки і технологій.

Щодо оприлюдненої вже ідеї про створення на основі академії двох мереж наукових установ – фундаментального та прикладного спрямування, то мені видається, що це питання вкрай дискусійне.

По перше. В силу історичного розвитку багато інститутів академії поєднують у собі і фундаментальні, і прикладні складники, що відіграє позитивну роль, і розділити їх на частини навряд чи буде продуктивним.

По друге. Ми повертаємось до питання, чи може державна структура (якщо вона буде державною) краще впоратися з оптимізацією управління підпорядкованими установами, ніж існуюча система управління. Якщо ж мова йде про самоврядні організації, що фінансуються з державного бюджету (тобто такі, як національні академії), то чим це відрізнятиметься від того, що ми маємо сьогодні? У такому випадку, крім зміни назв, йтиметься лише про заміну персонального складу керівництва та працівників апарату.

Відтак, як і у відповіді на перше питання (про можливі шляхи в науці), напрошується думка про необхідність гармонійного поєднання різних можливостей розвитку наукової системи в Україні, про які говорить академік Я. Яцків, – відповідно до реформування економічної сфери; оцінювання наукових установ з погляду їх відповідності світовому рівню; побудови інноваційної системи.

Інарешті. Україна все ще посідає гідні позиції в міжнародному науковому просторі з окремих розділів математики і механіки, фізики і астрофізики, фізики конденсованого стану, фізики твердого тіла, матеріалознавства, хімії, молекулярної біології і генетики, загальної біології, соціальних та гуманітарних наук та ін. Підтримка високого рівня досліджень в цих та інших галузях безумовно потребує як фінансового забезпечення, так і подальшого вдосконалення системи управління науковою сферою.

Національна академія наук України вже стала на шлях реформ, і багато що вже зроблено, хоча я усвідомлюю, що реформи могли би рухатися швидше. І я не уявляю майбутню наукову сферу України без НАН України – реформованої, оптимізованої, зміцненої. ■